

”Tro, vetenskap eller bluff? Vet ej”

Anden i glaset och Charlie Charlie som ritualiserad kommunikation

Josefin Pettersson och Fredrik Skott

Sommaren 2015 var hashtaggen #charlie-charliechallenge som mest populär på Twitter. Under några veckor diskuterade miljoners ungdomar runt om i världen om det var möjligt att med hjälp av ett papper och två helt vanliga pennor kommunicera med Charlie, som påstods vara en mexikansk demon. Många filmade dessutom sina egna kontaktförsök. En sökning på ”Charlie Charlie Challenge” ger fler än 300 000 träffar på YouTube, och på mindre än ett år fick flera av filmerna mer än 20 miljoner visningar vardera.

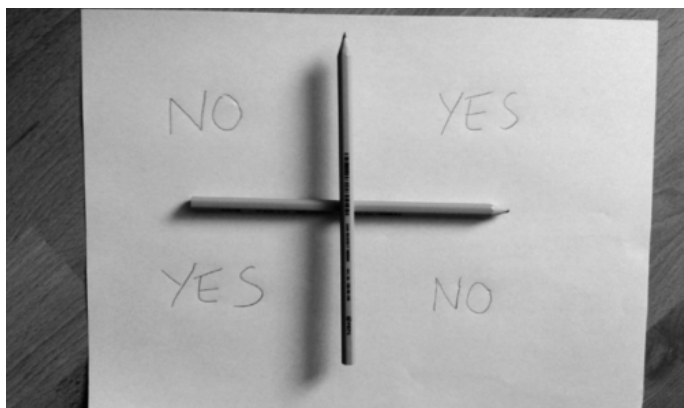
En bidragande orsak till ritualens popularitet är att den är enkel att utföra och inte kräver några större förberedelser. Efter att deltagarna har ritat ett kryss på ett papper, skrivit ”ja” respektive ”nej” i rutorna som bildats gäller det till sist att balansera två pennor på varandra i mitten av krysset. Charlie tillkallas därefter genom att man ropar ”Charlie, Charlie, can we play?” eller ”Charlie, Charlie, are you there?”. Flyttas pennan till ”ja” går det sedan bra att börja ställa frågor. Anden i glaset är ett annat exempel på en vardagsmagisk praktik som används av unga för att utforska alternativa existentiella dimensioner:

När jag var i tio- till tolvårsåldern ägnade jag och mina vänner oss ofta åt Anden i glaset. Detta var på Lidingö på 1970-talet, bara på kvällar/nätter som jag minns det. Vi höll till hemma hos någon, tog ett stort papper, ritade upp alfabetets alla bokstäver, inklusive orden ’ja’, ’nej’ och ’kanske’ i cirklar på pappret, plus en utgångs- eller hemmaplats för glaset som utgjordes av tre skärande cirklar. Alla cirklar ritades upp med hjälp av glaset, så att de skulle bli lagom stora. Glaset skulle vara hyfsat tunt, ett

vanligt dricksglas utan fot, och så hade vi ett stearinljus som vi värmdes glaset över. Den som skulle ställa frågan cirklade först glaset, uppochnedvänt, tre varv över ljuslågan (det började ofta ryka och glaset blev sotigt invändigt) och frågade sedan snabbt ner i glaset (högt eller tyst, det var olika, och man skulle ställa frågan snabbt så att inte värmen/röken från ljuset åkte ut ur glaset) och placerade det på utgångsplatsen, uppochnedvänt. Alla la sitt pekfinger lätt på glaset och sedan vandrade det över pappret till ’ja’, ’nej’ eller ’kanske’, eller så stavade glaset fram ett svar genom att gå från bokstav till bokstav (Kvinna, f. 1961).

Som en del av dokumentations- och forskningsprojektet Vardagsmagi utarbetade vi under våren 2016 en frågelista om ungas försök att på lek eller allvar kontakta andar. Frågelistan publicerades på Institutet för språk och folkminnens webbplats och svaren utgör det primära källmaterialet för den här studien.¹ I artikeln har vi valt att anamma ett ritualteoretiskt perspektiv. Härmed vill vi betona att Anden i glaset och Charlie Charlie inte bara utmärks av repetition, igenkännings- och förutsägbarhet utan även av expressivitet (Rogan 2006:124; jfr Bell 1992:19, Hornborg 2005:15 f., Klein 1995:14 ff.), att de såväl bygger på som kommunicerar samtida föreställningar om kontakter mellan levande och döda.

Inte minst bland medie- och religionsvetare tycks intresset för föreställningar om andar och andekommunikation ha fått en renässans. Under det senaste decenniet har en rad studier presenterats om såväl spiritistiska grupper och sammanslutningar (t.ex. Kal-

Charlie Charlie. Foto: Yunshui [CC0 1.0] via Wikimedia Commons.

vig 2016, Moreman (ed.) 2013) som mer allmänt utbredda föreställningar om alternativa existentiella dimensioner (t.ex. Dupps 2013; jfr Östling 2012). Härutöver står spiritistiska mediers medverkan i tv-program i fokus i flera undersökningar (t.ex. Kingsepp 2012, Moberg 2015, Nilsson 2010). Ungas ritualiserade former av andekommunikation har däremot framför allt behandlats av folklorister, till exempel av Linda Dégh (2001), Alan Dundes (1998), Bill Ellis (1984, 2000, 2004), Bengt af Klintberg (1989) och Elisabeth Tucker (1984, 2005, 2008b). Charlie Charlie tycks dock överhuvudtaget inte ha varit föremål för någon studie och även om Anden i glaset kortfattat nämns i en rad undersökningar (af Klintberg 1989:21 ff., Palmenfelt 1998:75 f., Östling 2012:85 f.) saknas en större studie av ritualen som den tar sig uttryck i Sverige. Religionsvetaren Tommy Ramstedt (2010) har dock i en uppsats jämfört nutida berättelser om Anden i glaset med äldre beskrivningar av spiritistiska seanser i Svenskfinland.

För att förstå ritualernas attraktionskraft menar vi att det inte bara är nödvändigt att studera själva ritualerna utan även sammanhangen som de utförs i. Kort sagt görs ritualerna inte i ett vakuum; tvärtom är de i regel omgivna av berättelser, inte minst av deltagarnas förklaringar, ifrågasättanden och tolkningar (jfr Amundsen 2006:20). Vem eller vad var det egentligen som rörde pennorna el-

ler glaset? Och stämde verkligen svaren som ”andarna” gav? I artikeln har vi valt att studera ritualerna som metoder för kommunikation både *med, om* och *med hjälp av* andar. Den övergripande målsättningen är att analysera ritualerna som kommunikativa redskap; hur de kan förstås både som metoder för att kollektivt undersöka alternativa existentiella dimensioner och, i likhet med annan folklore (Palmenfelt 2007:12, Skott 2015, 2016a-b), användas som kulturella redskap för att kommunicera känslor och värderingar i det levda livet.

Nedan tecknar vi först en bakgrund till ritualerna samtidigt som vi utifrån tidigare forskning även diskuterar nutida föreställningar om andar. Därefter återvänder vi till svaren på frågelistan och frågan om Anden i glaset och Charlie Charlie som ritualiserad kommunikation.

Från spiritism till occulture

Även om det finns en förhistoria sägs 1848 ofta vara året för den moderna spiritismens födelse.² Systrarna Margaret och Katherine Fox i Hydesville, New York, utvecklade då ett knackningssystem för kommunikation med andar – ett system som snart utvecklades till de för spiritismen så karaktäristiska seanserna (Moberg 2015:8; jfr Ahlbäck 1998:161 f., Kalvig 2016:25 f.).

Genom att åka runt och inför publik visa upp andekommunikation bidrog systrarna

Fox också i hög grad till att både popularisera och öka intresset för fenomenet (Kingsepp 2012:142). Under 1800-talets andra hälft spreds spiritismen snabbt från USA till Frankrike och England, och därefter till övriga delar av västvärlden. I Sverige bildades den första föreningen för spiritister år 1878 (Moberg 2015:8). Decennierna runt sekelskiftet 1900 var utan tvekan rörelsens storhetstid. Bara i USA fanns hundratusentals, om inte miljontals, spiritister och upp emot 20 000 professionella medier (Goodwin 1972:189; Stolow 2008:950). Då som nu utfördes offentliga storseanser parallellt med mer privata småskaliga seanser. Även om rörelsen över tid blivit mer individualiserad finns det även idag spiritistiska föreningar i ett stort antal svenska städer (jfr Kalvig 2016).

Under det sena 1900- och tidiga 2000-talet har den religiösa kartan återigen ritats om. Samtidigt som institutionaliserad religion tycks vara på tillbakagång söker en ökad andel svenskar svar på sina existentiella frågor på annat håll. Flera studier visar till exempel tydligt att många instämmer i spiritismens grundläggande utgångspunkt: att det är möjligt att etablera kontakt med de döda (Kingsepp 2012:132). I en SIFO-undersökning år 2012 menade 21 procent av de drygt 1000 tillfrågade att påståendet ”Det förekommer att människor går igen” stämde helt eller ganska bra. Var femte svarade också ja på frågan ”Har du någonsin sett eller känt det att du varit i kontakt med, eller haft en förnimmelse av, en person som är död?”.³ Liknande resultat presenterar religionsvetarna Sven-Eric Morhed (2000:75) och Ulf Sjödin (1995:84, 1998:64). Av undersökningarna framgår att betydligt fler kvinnor än män instämmer i påståendena och likaså att det finns stora generationsskillnader. Enligt Sjödins undersökning instämmer hela 46 procent av de tillfrågade i ålderskategorin 16–29 i påståendet ”Tror Du att det är möjligt att på något sätt få kontakt med avlidna perso-

ner?”. Inom ålderskategorin 60–74 år är motsvarande siffra 19 procent (Sjödin 1995:84). Religionsvetaren Christopher H. Partridge (2004) använder termen *occulture* för att beteckna den nya vågen av intresse för nyandlighet, magi och ockultism. Från att tidigare ha varit alternativa livsåskådningar är det numera snarare frågan om mainstreamkultur (jfr Kingsepp 2012:153).

För unga som söker svar på existentiella frågor är inte minst filmer, tv, internet, dataspel och appar numera viktiga inspirationskällor (Duppils 2013:73). Christopher H. Partridge (2004; jfr Moberg 2015:12) tillhör dem som tydliggjort hur ett utbyte sker mellan populärkulturell fiktion och ”verklighetens” praktiker; att skräckfiktion både bygger på och inspirerar till förändringar av ”verkliga” praktiker och berättelser (jfr Goldstein, Grider & Thomas 2007; Finegan 2015, Foster & Tolbert (eds.) 2016). Ett i sammanhanget intressant program är *Det okända*, ett exempel på senare tids många reality-serier med spiritistiska medier. Serien har visats sedan 2004 och har många titlare; under våren 2011 sågs programmen i genomsnitt av 195 000 personer (Kingsepp 2012:134). *Det okända* kretsar kring kommunikation tvärs över gränserna mellan liv och död, och flertalet av programmen handlar om hur medier försöker kommunicera med och ”rensa” bostäder från andar (Moberg 2015:5 f.). Serien karaktäriseras av gränsöverskridanden som är vanliga inom spiritismen, till exempel mellan det religiösa och det sekulära, det allvarliga och det humoristiska, det högtidliga och det underhållande (Kalgvig 2016:106, Moberg 2015:16). I åtminstone två avsnitt av *Det okända* skildras Anden i glaset.

Metoder för att ta kontakt med andar är dessutom ett vanligt tema inom nutida skräckfiktion. På hemsidan Ouijaboardmovies finns en förteckning över hela 69 filmer i vilka handlingen är uppbyggd kring så kallade Ouijbräden, en amerikansk variant av Anden i gla-

set. Ett exempel är filmen *Ouija* (2014) som handlar om ungdomar som genom ett Ouija-bräde försöker få kontakt med en avliden klasskamrat, vilket istället resulterar i att de uppväcker mörka krafter. Temat är vanligt inom genren och är även ett bra exempel på den växelverkan som sker mellan populärkulturella aktörer och ungas berättelser om människors möten med onda andar (jfr Klemettin 2002:264 ff.). Kontakter mellan levande och döda är också ett vanligt tema i fiktion riktad till barn. Harry Potter (Ellis 2004:175) är ett samtida exempel, ett annat är SVTs julkalender *Mysteriet på Greveholm – Grevens återkomst* från 2012.

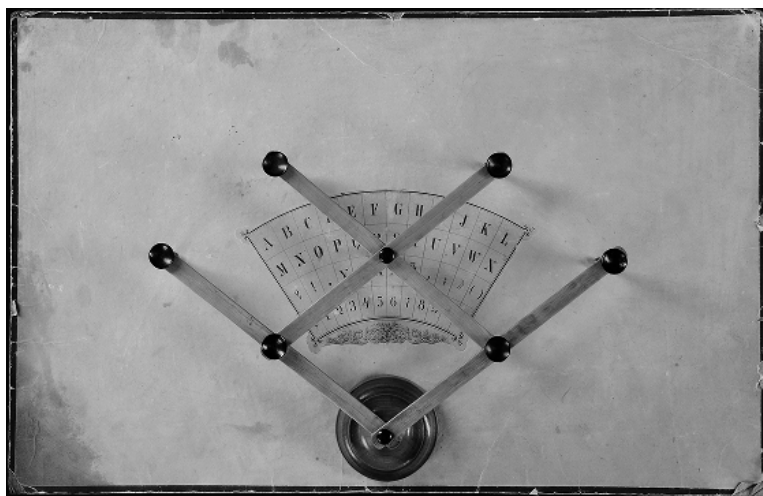
Andevärlden och den andra världen

Religionsvetaren Sara Duppils använder begreppen *andevärlden* och *den andra världen* som verktyg för att förstå ungas nutida föreställningar om en tillvaro efter döden. Andevärlden beskrivs ofta, påpekar Duppils (2013:81), som ”en plats där avlidnas andar är trygga och har det bra tillsammans med andra avlidna anhöriga, och på någon nivå ännu är levande”. Andarna antas kunna ta kontakt med de levande, samtidigt som de levande på olika sätt tros kunna kommunicera med dem. Kommunikationsupplevelserna upplevs ofta som positiva och meningsfulla. Ofta antas andarna vilja lämna meddelanden till sina levande an-

höriga (jfr Östling 2012:51 ff.). Duppils (2013:85) laborerar även med begreppet *den andra världen* som en motpart till *andevärlden*. Med *den andra världen* syftar Duppils på nutida föreställningar om andra, mörkare existentiella dimensioner. Ofta benämns andarna där som spöken. Det är frågan om andar som antas inte ha fått ro, och inte sällan är de avpersonifierade. De är inte längre *någon* utan snarare *något*, vilket kan uppfattas som skrämmande (jfr Östling 2012:35 ff.).⁴ Ofta antas det finnas olika passager, eller portaler, till både *andevärlden* och *den andra världen* (Duppils 2013:89). Andekommunikation antas vara möjlig via seanser, men även via praktiker som Anden i glaset eller Charlie Charlie.

Under 1800- och 1900-talen har många olika metoder använts för kommunikation med andar. Flera av praktikerna var, i systrarna Fox efterföljd, baserade på knackningar eller andra ljud och kunde dessutom användas i hemmet utan hjälp av ett professionellt medium (se t.ex. Duppils 2013:77 f). Till exempel var så kallad bordsdans vanligt under 1800- och det tidiga 1900-talet (jfr Ellis 2004:177 ff.).⁵

Systrarna Fox använde sig av alfabetet i kommunikationen med *andevärlden*. Istället för att bara ställa Ja- och Nej-frågor kunde de uttala bokstäver högt och lyssna efter tecken från anden. Efter ett tag kunde hela

Psykograf från 1800-talet. ”Dervid tillgår så, att ett eller tvänne medier lätt stödja sina fingrar på instrumentet. Detta börjar då snart röra sig öfver ett underliggande papper, på hvilket alfabetet är uppritadt, och genom ett i instrumentet fäst pekstift angifves då bokstaf efter bokstaf i det meddelande, som skall göras” (*Nordisk familjebok* bd 15:266). Foto: Karolina Kristensson, Nordiska museet.

ord och meningar bildas. Under 1800-talets andra hälft utvecklades också särskilda snurrande alfabetplattor och psykografer med förtryckta bokstäver för att underlätta kommunikationen (Ellis 2004:177 ff.). Runt sekelskiftet 1900 fanns det en rad så kallade ”talande bord”. Det populäraste, ”Ouija, The Mystifying ‘Oracle’ Talking Board”, patenterades 1892 och har alltsedan dess sålts i leksaksaffärer. Idag är Ouija-brädet leksaksföretaget Parker Brothers näst populäraste produkt, endast spelet Monopol säljer bättre (Ellis 2004:180 f.; jfr Bronner 2012:294 f.). Anden i glaset är en enklare och hemmagjord variant som är vanligare i Europa, där fabriks-tillverkade Ouija-bräden inte tycks ha sålts i lika stor utsträckning som i USA.⁶

Det finns tydliga samband mellan spiritism och tekniska framsteg inom kommunikationsområdet. På 1800-talet växte de spiritistiska idéerna fram ungefär samtidigt som telegrafan, som med sitt karaktäristiska ”knackande” ljud gjorde det möjligt att kommunicera med varandra på ett helt nytt sätt (Kingsepp 2012:142; Sanner 1998:123). Sedan dess har flera metoder för andekommunikation uppstått parallellt med tekniska uppfinningar för mellanmänsklig kommunikation, till exempel telefonen, radion och tv:n (Goldstein, Grider & Thomas 2007:221). Idag är det till och med möjligt att spela med ett virtuellt Ouija-bräde på internet, och det finns även olika appar att ladda ner till sin smartphone, bland annat *Ouija Ghost Communication*, *Ask Ghost Ouija*, *Ouija Game: Real Spirit Board* och *Charlie Charlie Challenge 3D*.⁷

Till skillnad från bordsdans, Anden i glaset och Ouija-bräden har, oss veterligen, Charlie Charlie inte utvecklats av organiserade spiritister utan bland ”vanliga” ungdomar. Bakgrunden till ritualen är dock oklar. Även om Charlie ofta sägs vara en mexikansk demon tyder mycket på att det är en modern variant av Juego de la Lapicer (pennspelet), en spädomsritual som förekommit bland ungdomar

i Spanien och spansktalande amerikaner i flera generationer. År 2015 spreds ritualen över världen under hashtaggen #charliecharliechallenge. Hundratusentals unga världen över deltog i utmaningen och filmade således sig själva för att sedan lägga upp filmerna på YouTube, en av de främsta samtida arenorna för spridning av ungas folklöre (jfr Dégh 2001:111 f., Tucker 2008a:4).

Anden i glaset och Charlie Charlie

Dokumentationen av Anden i glaset och Charlie Charlie inleddes i februari 2016 med hjälp av en webbfrågelista. I april hade 111 svar inkommit, varav 79 från Sverige. De svenska svaren, som vi här utgår från, är huvudsakligen av retrospektiv karaktär. De som har bidragit med berättelser minns i regel ritualen från sin ungdomstid på 1970-, 80- och 90-talen. Drygt 80 procent av dem som svarat är kvinnor och ritualerna tycks också i huvudsak utföras av unga kvinnor (jfr Kalvig 2016: 69 ff.). Att berättelserna uteslutande handlar om Anden i glaset, medan Charlie Charlie knappt nämns, återspeglar åldern på dem som svarat: medelåldern är ca 45 år. För att nå en yngre målgrupps berättelser och därmed också kunskaper om Charlie Charlie, nyttjade vi istället sociala medier. Främst har vi utgått från hashtaggen #charliecharliechallenge på Twitter och resultaten av YouTube-sökningar på ”Charlie Charlie”. Till skillnad från frågelistsvaren rör det sistnämnda materialet samtiden. Det är unga som idag diskuterar och utför ritualerna.

Av materialet att döma är både Anden i glaset och Charlie Charlie i mångt och mycket kollektiva praktiker. Ritualerna görs med andra, och till stora delar handlar det om att utforska såväl mellanmänskliga relationer som alternativa existentiella dimensioner tillsammans med sina vänner. Det här sker unga emellan och utan någon större inblandning av eller insyn från vuxenvärlden, vilket tydligt framgår av berättelser om *var* och *när* ritualerna utförs. Flera folklorister, däribland Lin-

da Dégh (2001) och Elisabeth Tucker (1984), har lyft fram pyjamaspartyn som arenor för framför allt flickors esoteriska lekar. ”It is a spontaneous and secret event assembled with the support but not the interference of adults”, påpekar Dégh (2001:243; jfr Goldstein, Greider & Thomas 2007:134 f.) och fortsätter:

By themselves, all night in the darkness of a family home, the girls construct rhymes, sing, and narrate and enact their total scary-funny repertoire, while consuming hamburgers, pizza, hot dogs, ice cream, popcorn, and soft drinks. It is the occasion to exchange and pool together legends and other lore that contain forbidden themes.

Övernattningar är det som också oftast nämns i frågelistsvaren. ”Man lekte med fördel den sent på kvällen när inga föräldrar var hemma, och då var vi gärna ett samlat kompisgäng”, minns en kvinna (f. 1978). Av andra berättelser framgår visserligen att föräldrarna var hemma men att ritualen då utfördes ”i mitt rum”, ”i källaren/gillestugan” eller till och med ”i cykelkällaren”. Flera nämner dock att ritualen även kunde utföras på dagtid. ”Vi gick hem till en av tjejerna på lunchen” minns en kvinna, medan en annan berättar att Anden i glaset utfördes direkt efter skolan ”hemma hos en tjej vars föräldrar sällan var hemma”. Kort sagt görs Anden i glaset ofta på platser som föräldrar och vuxna visserligen har tillträde till men som samtidigt är eller görs till ungdomarnas eget utrymme, temporärt fritt från vuxenvärldens insyn. Motsvarande gäller Charlie Charlie, till och med i de fall då ritualen filmas och läggs ut på YouTube. Filmerna är visserligen fritt tillgängliga för alla med internetuppkoppling men samtidigt riktar sig YouTube-kanalerna de publiceras i tydligt till unga, och vuxenvärlden lyser fölaktligen med sin frånvaro bland kommentarerna.

Av svaren på frågelistan framgår dessutom att vuxenvärlden ofta tar direkt avstånd från ritualerna. Ett tydligt exempel härpå är diskussionerna i samband med julkalendern

Mysteriet på Greveholm – Grevens återkomst (2012). I en scen försöker två barn åkalla de döda med hjälp av ritualen Anden i glaset. Protesterna lät inte vänta på sig. I *Aftonbladet* påpekade en kyrkoherde att Anden i glaset kan vara en inkörspor till spiritism och ockultism, och i tidningen kallade han rentav SVT för ”den ondes hantlangare”. Samtidigt gick diskussionerna varma i kristna tidningar som *Dagen* eller *Världen idag*. Både taktiken, och konsekvenserna, känns igen sedan tidigare, inte minst från kyrkans många försök att i äldre tid bekämpa folktron – försök som i mångt och mycket snarare ledde till att trosföreställningarna konserverades istället för att försvinna (Granberg 1978:235 f.). Vuxenvärldens avståndstagande från Anden i glaset och Charlie Charlie har haft en liknande effekt. I flera frågelistsvar påstås uttryckligen hur känslan av att göra något som inte var riktigt tillåtet, något förbjudet och kanske till och med lite farligt var en del av ritualernas attraktionskraft. ”Det var en del av hajpen, att det var lite farligt”, skriver en kvinna, född 1987, om Anden i glaset. Och en man, född 1984, berättar i samma anda: ”Vi tyckte det var spännande eftersom det kändes mystiskt och ockult och farligt.” Ord som ”spännande och roligt”, ”en kuslig mysryskänsla” och ”mycket läskigt, till vår förtjusning” är återkommande i minnena av ritualen (jfr af Klintberg 1989).⁸ Detsamma tycks gälla debatterna om amerikanska Ouija-bräden, åtminstone har folkloristen Bill Ellis (2000: 79) konstaterat: ”The more seriously the board is described as dangerous, the more attractive it becomes in teens’ minds.”

Av svaren på frågelistorna framgår samtidigt att utövarnas syn på och inställning till Anden i glaset varierar. Några berättar hur de hela tiden antog att det var någon av de levande deltagarna som rörde glaset, antingen medvetet eller omedvetet. Andra utgick istället från att det var ett samspel mellan deltagarna och andemakter. Flertalet minns dock

hur de pendlade mellan tro och tvivel, hur osäkerheten var det som lockade (jfr Lundberg & Gunn 2005:85). Härtill återkommer vi.

Att kommunicera med andar

I *Döden i medierna* konstaterar Anja Hirdman (2012:13) att döden numera uppträder i en mängd skepnader och funktioner; inte minst i samtida medier används döden ”för att avskräcka, förskräcka, skrämna, underhålla och roa, imponera och inte minst lugna eller trösta oss”. Detsamma kan sägas karaktärisera ungdomsritualer som Anden i glaset och Charlie Charlie.

Inom organiserad spiritism står andevärlden i fokus. Kontakter med andarna beskrivs vanligen som något positivt, och platsen som de befinner sig på som ljus och fridfull (Moberg 2015:28). I *Spiritisme: Samtaler mellom levende og døde* konstaterar Anne Kalvig (2016:89) att familj och relationer är helt centrala inom stora delar av den spiritistiska rörelsen. Från andevärlden förmedlas ungefär samma budskap gång på gång:

De försäkrar sina kära efterlevande om att de har det bra på andra sidan, att ’det var tvunget att bli som det blev’ – alltså att de efterlevande inte ska känna skuld eller ånger i förbindelse med dödsfallet, att de efterlevande ska ta vara på sig själva, sätta värde på varandra och leva livet i nuet (Kalvig 2016:70, vår översättning).

I mångt och mycket står också relationsproblemet i fokus i tv-program som *Det okända*. Som Eva Kingsepp (2012:148 f.) har påpekat karaktäriseras programmen av en slags ”terapeutisk kommunikation”, försök att reda ut problem mellan levande och döda.

I några få frågelistsvar beskrivs även försök att få kontakt med avlidna vänner eller släktingar med hjälp av Anden i glaset. Till exempel minns en kvinna född 1978:

En gång frågade min kompis var hennes mormor var, och anden svarade ’öster’ eller något liknande. Mormodern var död och begravd på Östra kyrkogården, så det kändes väldigt läskigt.

Som ungdomsritual tycks dock Anden i glaset relativt sällan handla om att reda ut ouppklarade problem eller skadade relationer med avlidna. I flertalet frågelistsvar som beskriver upplevda andekontakter är det inte heller andevärlden utan den andra världen som står i fokus (jfr Duppils 2013). Ofta beskrivs kommunikationen som obehaglig, ibland som potentiellt farlig. Detta berättas särskilt vara fallet om man (medvetet eller omedvetet) bryter mot någon av ritualens regler, genom att till exempel fråga vem som ska dö nästa gång eller om anden kan visa sig:

En gång frågade en av de tuffaste om ’anden’ kunde visa sig. Då exploderade både kökslampan och lampan vid spisen samtidigt och glaset (som vi inte hade våra fingrar på) åkte i golvet och gick sönder. Sen dess har jag aldrig gjort det, och jag rekommenderar ingen att göra det heller. Jag var rädd i flera år efteråt (Man, f. 1965).

En variant var att man talade med Djävulen, att det var honom man ställde frågor till, och en gång frågade vi vem i rummet han tyckte bäst om och han stavade min systems namn. Det gjorde henne rädd länge efteråt (Kvinna, f. 1961).

Ibland blev ’anden’ arg och då kunde glaset helt av sig själv fara runt på det vita pappret tills det välte. Ibland hände det att ’anden’ sa fula svordomar och könsord. Ibland blåstes ljuslågan ut (Kvinna, f. 1966).

Berättelserna om ”lyckade” kontaktförsök skiljer sig således väsentligt från bilderna av hinsides världar som vanligen förmedlas i spiritistiska miljöer (Moberg 2015:28). Beskrivningarna har oftast inte heller några större likheter med äldre tiders berättelser om möten med spöken och gästar (jfr Almquist 1984; Hagberg 1937; Östling 2012:24 f.). Flera motiv från frågelistsvaren känns istället igen från samtida skräckfiktion. Kort sagt utgör ritualerna bra exempel på det ömsesidiga utbytet som hela tiden sker mellan populärkultur och folklöre; att populärkulturella medier ”continually create change, but are also responsible for the vigorous sustaining of vernacular traditions” (Goldstein, Grider &

Ouija-bräde. Foto: Ann Larie Valentine [CC BY-SA 2.0].

Thomas 2007:5; jfr Moberg 2015:12). Flera av dem som har svarat på vår webbfrågelista påpekar också att de har inspirerats av olika populärkulturella medier med övernaturliga teman. Det tycks inte heller vara ovanligt att tillsammans se på skräckfilmer innan ritualen utförs, som en del i försöken att komma i rätt stämning.

I boken *Skräck som fiktion och underhållning* konstaterar Yvonne Leffler (2001:14; jfr Klemettinen 2002) att skräckfilmer idag till stor del är en tonårsgenre. Filmerna, skriver Leffler, låter tittarna uppleva och i viss mån hantera skräckfyllda situationer under välkända och trygga förhållanden utan att själva riskera att drabbas av några större konsekvenser:

Ifall upplevelserna ändå skulle bli alltför obehagliga kan vi alltid välja graden av igenkännande inlevelse genom att påminna oss om att allt bara är fiktion, att allt bara handlar om ett nöjsamt, känslöengagerande äventyr i en skräckberättelse på säkert avstånd från oss själva och vår egen verklighet (Leffler 2001:145).

Samtidigt vittnar Anden i glaset och Charlie Charlie om att det också finns en önskan bland många unga att själva försöka upprätta kontakt med andra existentiella dimensioner; att såväl bearbeta sina egna rädslor som att

tillsammans med sina vänner få utforska och kanske till och med få uppleva möten med det okända (jfr Leffler 2001:144 f.; Tucker 1984: 128). Ritualerna kan således förstås både i termer av att testa och internalisera berättelser och föreställningar om såväl andevärlden som den andra världen.

Det råder inga tvivel om att Anden i glaset och Charlie Charlie har sin grund i ett utbrett intresse för det ockulta (af Klintberg 1989: 22). I viss mån kan ritualerna även förstås som riktade mot religiösa auktoriteter och etablerad religion. Som påpekats lyfter flera av frågelistbesvararna direkt fram faktumet att ritualen inte var riktigt tillåten, ibland rentav förbjuden, som en del av dess attraktionskraft. Det är knappast heller en slump att flera nämner sitt konfirmationsläger som tillfället då de först kom i kontakt med Anden i glaset. I *Raising the Devil* påpekar folkloristen Bill Ellis (2000:81) att ritualer av detta slag samtidigt kan sägas konfirmera föreställningar vanliga bland kristna: "adolescents talking to demons on the Ouija board ... are not really looking for an alternative ideology; they want to know if the one they already accept is valid". I många beskrivningar av Anden i glaset sägs till exempel att man måste plocka bort kors och biblar från rummet om man ska

lyckas få kontakt med den andra världen. Att övernaturliga varelser är rädda för heliga föremål (och därmed indirekt också Gud) är ett vanligt tema i nutida skräckfiktion, till exempel skyr demonerna i skräckfilmsklassikern *Exorcisten* (1972) såväl kors som vigvatten (Ramstedt 2010:16). I några frågelistsvar nämns till och med att Guds existens direkt bekräftades under ritualen:

Vi håller våra fingrar ca en centimeter från det upp- och nedvända glasets botten. Minns att ngn frågar: Om Gud finns knacka tre gånger på fönstret. Efter några sekunder knackar det på ett fönster – 3:e våningen – vi blir livrädda! (Kvinna, f. 1947).

Att kommunicera om andar

I sin avhandling *Att förklara det oförklarliga* konstaterar religionsvetaren Sven Morhed (2000:62) att nära hälften av alla svenskar har en oartikulerad föreställning om att det finns något efter döden. Motsvarande resultat nådde Ulf Sjödin (1995:167) med en stor enkätundersökning bland gymnasister. Granskar man Sjödens studie närmare ser man dock att merparten av de tillfrågade inte har svarat ”Ja, absolut” (20%) eller ”Nej, absolut inte” (11%) på frågan ”Tror du att det finns liv efter döden”. Istället har flertalet valt något av alternativen däremellan: ”Ja, kanske” (36%) eller ”Nej, troligtvis inte” (20%). Motsvarande gäller frågan ”Det finns människor som kan få kontakt med de dödas andar”. Ungefär 11 procent instämmer helt, 29 procent tar helt avstånd medan majoriteten antingen har kryssat i ”Instämmer delvis” eller ”Tar delvis avstånd” (Sjödin 1995:162). Osäkerheten, eller kanske snarare sökandet efter svar på frågorna, karaktäriserar också de här diskuterade ungdomsritualerna.

I ett frågelistsvar om Anden i glaset berättar en kvinna, född 1977, i Skåne: ”Alla hade nog olika syn på om det ‘var på riktigt’ eller lek, men spännande tyckte alla att det var.” Flera av dem som svarat på frågelistan lyfter fram osäkerheten som betydelsefull, hur de som unga inte riktigt visste vad de skulle tro.

I artikeln har vi valt att diskutera Anden i glaset och Charlie Charlie som ritualer. Samtidigt är det uppenbart att praktikerna också utmärks av lekfullhet. Sociologen Thomas Henricks tillhör dem som utforskat skillnaderna mellan lek och ritual. I artikeln ”The Nature of Play” betonar han att lek ofta karaktäriseras av överraskning och det som är nytt och spännande, medan ritualer istället utmärks av regler och upprepningar, både av detaljer och över tid. ”People enter rituals not to find excitement or novelty but to enter frameworks that will guide them securely toward appointed destinations”, konstaterar Henricks (2008:177–178). Lek och ritual bör dock inte förstås som varandras motsatser, tvärtom (se t.ex. Gustafsson 2002:23–32; jfr Ellis 2000, Sugarman 2005, Tucker 1984: 126). Detta gäller särskilt bland unga. Som Brian Sutton-Smith påpekar i *The Ambiguity of Play* är vuxnas lek och ritualer ofta separerade från varandra, men bland barn är de ofta istället sammanflätade (Sutton-Smith 1997: 169; jfr Sugarman 2005:133). Detta framgår också med all tydlighet av frågelistsvaren. I många fall påpekas till exempel att det inte var frågan om lek *eller* allvar, utan lek *och* allvar. En man född 1988 i Uppland skriver direkt: ”Det var en lek på allvar, lite som allt annat i den åldern, att släppa kontrollen men göra det under skyddade former.” Osäkerheten, tvivlet, och de ständiga diskussionerna deltagarna emellan är ett återkommande tema i frågelistsvaren:

Det fanns alltid någon som uttryckte att hen trodde på att det verkligen var anden, någon som blev jätterädd och någon som sa ’äh, det är nån som flyttar på glaset med flit’ (Kvinna, född 1986, Östergötland).

Den eviga diskussionen efteråt var om någon hade puttat glaset med flit över pappret (Kvinna, född 1973, Uppland).

Det blev alltid lite tjafs om det var någon som medvetet flyttade glaset, men det var aldrig någon som sa att den gjorde det (Kvinna, född 1986, Östergötland).

Ritualer har ofta en gemenskapsstärkande funktion, då de kan bidra till att hålla samman en grupp och också överbrygga konflikter. Av frågelistsvaren framgår, som påpekats, att ritualerna ofta utförs kollektivt. Deltagarna är ofta nära vänner, vilket inte minst framgår av att de äger rum i hemmen och inte sällan vid övernattnings hos varandra. I artikeln ”Spooky Activities and Group Loyalty” hävdar folkloristen Shari Freed (1994:33) att aktiviteter som Ouija-brädesritualer till och med kan betraktas som initiationsriter, hur ”engaging in spooky activities and believing in the group’s tie to the supernatural creates in-group/out-group barriers and enhances group loyalty”. Samtidigt som det gemensamma utforskandet av alternativa existentiella dimensioner kan stärka känslan av vänskap och samhörighet visar berättelserna i frågelistsvaren med all tydlighet att konflikter ofta uppstår. Konflikterna rör oftast ritualernas *skript*; föreställningarna om hur de ska göras, om deras mer eller mindre fasta struktur (jfr Gustafsson 1995:199).

Anden i glaset och Charlie Charlie tydliggör att man inte nödvändigtvis behöver tro på de föreställningar som anförs ligga bakom en ritual för att kunna delta i den. Som Anne-Christine Hornborg (2005:83 f.) påpekar är rituella åtaganden framför allt en social handling:

Det kan verka falskt att delta om man inte tror på det man gör, men det spelar ingen roll, för det påverkar ändå inte själva ritualen. När du deltar visar du att du accepterar den allmänna ordningen. Det är detta synliggörandet av social acceptans som är moraliskt bindande, inte det osynliga, privata känslotillståndet.

Att inte svika varandra och att hålla givna löften lyfts i flera studier fram som de viktigaste delarna av ungas vänskapsrelationer (se t.ex. Andersson 2009). Det är också brottet mot den kanske allra viktigaste delen av ritualens skript som i frågelistmaterialet pekas ut som en källa till konflikter. ”Man fick inte fuska

och putta på glaset, men det var alltid någon som anklagade någon annan för att göra detta”, skriver en kvinna född 1978. I förlängningen handlar diskussionerna snarare om det är någon av deltagarna som rör glaset än om större frågor: Utforskar vi *andar* eller utforskar vi *varandra* med ritualen? Finns andar på riktigt? Och är det i så fall möjligt att kommunicera med dem? Svaren på frågelistan är av retrospektiv karaktär, många berättar om traditionen som de minns den från sin ungdomstid, ibland för decennier sedan. Flertalet minns tydligt att diskussioner förekom, men däremot sannolikt inte ordväxlingarna i sig. Situationen är en annan när det gäller Charlie Charlie Challenge; på YouTube är det möjligt att undersöka diskussionerna i sig och deras betydelser, om man så vill i realtid.

På YouTube är, som redan nämnts, Charlie Charlie ett tema för tiotusentals filmer. I likhet med andra sociala medier bygger YouTube på interaktion. Ibland används begreppet deltagarkultur för att markera hur användare är med och skapar innehållet (Fuchs 2014). Internetanvändarna har på plattformen alltså inte bara möjlighet att se på videoklipp utan också att interagera, till exempel genom att nyttja funktionen ”tummen upp/ned”, dela videoklippen eller helt enkelt lämna en kommentar. Under de mer populära Charlie Charlie-filmerna finns hundratals kommentarer; lika ofta som kommentarerna handlar om videon i sig utgör de reaktioner på tidigare inlägg (jfr Backman & Källbäck Winter 2016:34). Ofta växer därmed kommentarsfälten till samtal eller diskussioner om såväl klippens ”äkthet” som, i förlängningen, existensen av och möjligheterna att kommunicera med andevärlden eller den andra världen. Kärnfrågan är även här vem eller vad som rörde pennorna.

I likhet med Anden i glaset-diskussionerna finns även bland YouTube-kommentatorerna både troende och icke-troende. Många presenterar alternativa förklaringar till varför pennorna rör sig, ofta med anklagelser om fusk eller med hänvisningar till naturlagarna. Nedanstå-

Ett exempel på mycket spritt twitter-inlägg märkt med hashtaggen #charliecharlie. Foto: hadyelhady.

ende är exempel på avfärdande kommentarer under två svenskspråkiga videoklipp som laddades upp i maj 2015 och som tillsammans setts mer än 250 000 gånger:

How to make Charlie Charlie challenge: blås på pennan med ett sugrör. Mystery gone?

Den rör sig på grund utav luften som kommer ut ur munnen när man säger något.

Det med Charlie är i pennorna är det blyerts och i blyerts är magnetism och alla vet ju vad som händer med två magneter jo dom dras till varandra.

Pennan försöker bara hitta rätt balans den leken e fake pennan ska bara hitta balans!?

Andra YouTube-användare har istället lämnat berättelser om hur de själva har försökt utföra ritualen men att inget hänt trots att de följt alla instruktioner. Några få delar med sig av sina egna erfarenheter, antingen av att ha blivit lurade eller av att ha lyckats lura de andra deltagarna:

haahah vi körde den i skolan innan sommarlovet, vi va typ 10 tjejer i ett badrum. när min kompis frågade typ 'kommer nån i detta rum dö?' så ville jag skrämma henne så jag blåste till 'yes', då börja alla skrika och springa ut från toan hahahahaha. sen fråga hon igen; 'kommer jag att dö?' då blåste jag på 'yes' igen, sen gick hon runt hela dan i skolan och kunde inte koncentrera sig för att hon trodde att hon skulle dö, så va tvungen att berätta att det va jag. kommer aldrig glömma hur sur hon blev efter det XD.

På YouTube, och under hashtaggen #charliecharliechallenge, finns även inlägg som med humor och ironi avfärdar eller ifrågasätter fenomenet. Med humor avfärdas till exempel fenomenet av PewDiePie, den allra populäraste YouTubern. Hans klipp har hela 14 miljoner visningar och över en halv miljon reaktioner.⁹ Andra exempel är vida spridda bilder på en Charlie Charlie-spelplan där "ja"- och "nej"-rutorna har ersatts med bilder

på sångerskan Beyoncé eller medlemmarna i popgruppen One Direction. Frågan som ställs är ”Who will I marry?”. I andra fall förekommer bilder eller filmer där pennorna bytts ut mot till exempel ölfaskor eller människor. Både allvar och humor är representerat; det rör sig om ifrågasättanden av andevärlden och den andra världen med hjälp av ironi, skrätt och underhållning (jfr Tucker 2005: 198).

Samtidigt är långt ifrån alla skeptiska. Många som kommenterar YouTube-klippen, både filmer av humoristisk och mer allvarlig karaktär, argumenterar för att det med hjälp av ritualerna är möjligt att kommunicera med andar. ”Svär på mitt liv att det funkar” och ”Har gjort Charlie Charlie på skolan flera gånger det funka fan. Asläskigt :-)” är exempel på unga användares ställningstaganden. Andra skriver istället varnande kommentarer, till exempel ”Sånt e skitfarligt, man kan kalla till sig massa skit, sånt e nt o leka me...” och ”Ett tips är att man bryter av pennorna efter man kört det, riv även sönder pappret”. En annan användare konstaterar:

Om man inte säger Charlie Charlie can we end this game och han måste säga ja annars så gör man typ en portal för demoner och Charlie kan va vid dig hela ditt liv! Så det är inte smart att göra denna challenge. Det är farligt! Sök på Charlie Charlie challenge info☺.

Vidare delar många med sig av sina egna erfarenheter av Charlie Charlie men också andra ritualer med syfte att kommunicera med de döda. Ett exempel härpå rör Anden i glaset:

Har kört det hära plus anden i glaset vi var på en grej efter skolan det var typ som ett fritids. Då körde vi anden i glaset och vi var i en gammal byggnad. Då frågade vi om det var en ande där då satte alla fingret på glaset och det rörde sig till ja, sen frågade vi om någon skulle bli skadad då svarade den JA!! Vi blev livrädda och frågade om vi fick gå då svarade anden NEJ! Men vi satt kvar ena

kompisen blev livrädd och behövde gå på toa då frågade vi och den svarade ja vi frågade också om det var ett barn när hon hade kommit tillbaka och det var ett barn. Sen frågade vi om vi fick gå om o om o igen till slut svarade anden ja och alla ställde sig upp sprang ut åt olika håll eftersom det var ett rum med två dörrar som ledde till samma plats man kunde liksom gå runt men kom till samma ställe. Aja vi sprang ut till dom andra som gjorde annat alla var anfädda för det som hade hänt och vi svor på att vi inte skulle göra det igen där i bygdegården. Men vi gjorde det flera gånger men det hände inte lika mycket och vi ställde bara bra frågor och inte vem som skulle dö först och sånt. Det är det som hänt mig och mina vänner☹.

Såväl Anden i glaset-diskussionerna som YouTube-filmerna med tillhörande kommentarer kan betraktas som diskussioner om andekommunikation, av ett till stora delar kollektivt utforskande om alternativa existentiella dimensioner. Varje uppladdad film och varje skriven kommentar kan ur det här perspektivet betraktas som bitar av en, för att nyttja Ulf Palmfelts (1998:80) ord, ”ackumulativ kollektiv kunskapsprocess, där hela tiden nya data matas in, värderas, accepteras eller förkastas”. Genom att kommentera filmerna och således delge andra sina tankar om, och ibland erfarenheter av, ritualerna bidrar man till diskussionen, till att kollektivt tillskriva ritualerna mening. Medieforskaren Henry Jenkins (2012:16) tillhör dem som istället nyttjar begreppet kollektiv intelligens för att understryka det kollektiva meningsskapandet inom nutida populärkultur. I *Legend-Tripping Online* skriver Michael Kinsella (2011:136): ”Through a process of negotiation, participants in this ... incorporate each other’s explanations to achieve a synthesis of ideas pertaining to the nature of events occurring during the ritual.” Motsvarande gäller i hög grad även de här behandlade diskussionerna kring Anden i glaset och Charlie Charlie. Det är uppenbart att de ofta underhållande videoklippen inspirerar andra att själva utforska ritualen och därefter ladda

upp en egen film; att således både ”recreate the storied events and simultaneously expand the tale by adding their experiences to the core narrative” (Lindahl 2005:165). Det sistnämnda gäller även berättelser som framförs offline. I *Råttan i pizzen* har Bengt af Klintberg (1986:243 f.) visat hur några berättelser om Anden i glaset kan klassificeras som moderna vandringsäppler. De är både underhållande och skrämmande. Ibland framförs de som varnande exempel, i andra fall som inspirationskällor eller för att bygga upp stämningen inför egna försök till andekommunikation (af Klintberg 1989:22 f.). I frågelistsvaren finns många berättelser som de nedanstående:

Anden i glaset tror jag introducerades någon gång kring 4:e/5:e klass. Det var något det pratades om på skolan. Historier cirkulerade på skolan om ’några som gjort det’ och att de hade fått reda på ’hemska saker’ och att det även var förbjudet eftersom man kallade på de ’mörka makterna’ och kunde råka illa ut om anden slapp lös. Det var ett sätt att få kontakt med ’den mörka sidan’ helt enkelt (Kvinna, f. 1983).

Jag minns att under låg/mellanstadiet pratade flera om hur de hört hur illa det gått för de som spelat anden i glaset. Standardsakerna handlade om hur personerna frågat under glas-sessionen ’vem är det vi talar med?’ och fått svaret ’Djävulen’. Frågar man därefter var den onde befinner sig så brukar svaret vara ’Under bordet’ eller kanske ’Under trappan’. Hiskeliga skildringar om hur personer dött av skräck när de gått för att se hurvida den onde verkligen var där avrundade anden i glaset-berättelserna (Man, f. 1990).

Att kommunicera med hjälp av andar

Anden i glaset och Charlie Charlie är, som framgått, metoder för kommunikation med andar. Kort sagt kan ritualerna ses som redskap för att förstå tillvarons mysterier, livet och döden (jfr Palmenfelt 2014). Både ritualerna i sig och diskussionerna som ofta följer därpå kan också förstås som kommunikationen om andar: finns andar och är det i så fall möjligt att kommunicera med dem? För att

förstå ritualen och dess attraktionskraft är dock de mellanmänniska samtalen minst lika viktiga att studera som den antagna andekommunikationen. I det här kapitlet står kommunikationen *med hjälp av andar* i centrum.

Vardagsmagiska praktiker rör i regel områden i utövarnas liv som engagerar, upplevs som viktiga men som samtidigt är ”osäkra” (jfr Malinowski 1948). Praktikerna kan ses som metoder för att hantera det upplevt irrationella i vår värld, okontrollerbara områden (Jeggle & Benedix 2003:82). Därmed förändras vardagsmagin också över tid, parallellt med förändringen av såväl farhågor och förhoppningar som upplevelsen av kontrollerbarhet (Skott 2015). Till exempel var frågan ”Ska jag dö under året?” mycket vanligt förekommande i allmogesamhällets spådomsritualer (Schön 1996:67). I takt med en utbyggd sjukvård och en allmänt ökad kunskap om sjukdomars orsaker har frågan successivt förlorat sin tidigare framträdande roll inom vardagsmagin. Fortfarande står dock kärlek och vänskap i centrum för ett stort antal vardagsmagiska praktiker (Skott 2015). Såväl under 1800-talet som 2000-talet är relationer inte bara ett område av avgörande betydelse i livet. Kärlek och vänskap går inte heller att kontrollera.

Religionsvetaren Tommy Ramstedt (2010: 37; jfr Ellis 2004:184) har exemplifierat relationernas betydelse med instruktionsmanualen till ett Ouija-bräde från 1950-talet. I manualen listas tjugo exempel på frågor som användarna föreslås ställa. Av dessa rör tolv förälskelse, frieri och äktenskap, till exempel ”Which gentleman would she prefer accompanying her home?”, ”Is she a flirt?” och ”How many months or years will it be before they marry?”. Samma teman återkommer gång på gång i svaren på webbfrågelistan om Anden i glaset.

Frågorna handlade oftast om killar man skulle träffa eller vad man skulle få för jobb (Kvinna, f. 1964).

Kommer vi träffa några snygga killar i sommar? I så fall var? Och hur ser de ut? Vem kommer vinna hockey VM? Blir någon skadad i nån period? (Kvinna, f. 1966).

Är xx kär i mig? Kommer jag och xx att bli ihop? Vill xx vara min kompis? (Kvinna, f. 1976).

Av materialet framgår att några utövare hoppades på att få svar på frågorna från andevärlden, andra såg istället ritualen som en arena för mellanmännisklig kommunikation om framtiden. En kvinna född 1983 skriver direkt: ”Vi lekte det inte för att komma i kontakt med andar, utan i stället för att ställa frågor av typen ’Vem är Ida kär i?’ ”.

Folkloristen Tatiana Borisovna Shchepanskaya (2002, enl. Nazarova 2012:249 f.) tillhör dem som betonat att vardagsmagi kan skapa förutsättningar för och erbjuda möjligheter att uttrycka känslor. I flera studier har också Fredrik Skott (2015, 2016a-b) framhållit hur vardagsmagiska praktiker används för att kommunicera såväl farhågor som förhoppningar. Detta gäller både Anden i glaset och Charlie Charlie. Beroende på vem som ställer frågan och vem som rör glaset eller pennorna kan ritualerna användas som redskap för att formulera, kommunicera och jämföra känslor och drömmar om framtiden (jfr Palmenfelt 2007:12). Till exempel skriver två kvinnor:

Givetvis så började glaset flytta på sig, ofta stavade den namnen på killar vi gillade (Kvinna, f. 1982).

Vi frågade mest om saker som ’Är Markus kär i mig?’ och föga förvånade så gled glaset först till J och sen till A (Kvinna, f. 1989).

Som deltagare kan man kommunicera vem man själv är kär i genom att ställa frågor om den man är intresserad av (t.ex. ”Är Pelle kär i mig?”). Ett annat alternativ är helt enkelt att flytta glaset och alltså själv bokstavera svaret på öppna frågor som ”Vem ska jag gifta mig med?”. Deltagarna kan även prova hypoteser om andras känslor, till exempel genom att bokstavera svaren på andras frå-

gor om kärlek eller vänskap och därefter studera reaktionerna. Oavsett vem (eller vad) som flyttat glaset diskuteras i regel också svaren efter ritualens slut: stämde verkligen svaren vi fick?

Vardagsmagiska ritualer som Anden i glaset och Charlie Charlie handlar således till stor del om kommunikation mellan deltagarna. Ritualerna kan betraktas som metoder för vänner att diskutera svåra ämnen som döden och rädslor, områden som annars kan vara svåra att ta upp (jfr Ellis 2004:189). Samtidigt ger ritualerna möjligheter att vänner emellan kommunicera och jämföra förhoppningar inom områden som kärlek, vänskap och karriär. I likhet med organiserad spiritism står således relationer i centrum även för de här diskuterade ungdomsritualerna. Fokus har dock flyttats till att i mångt och mycket handla om relationer mellan levande.

Anden i glaset och Charlie Charlie som kommunikativa redskap

Med den här artikeln har vi velat diskutera Anden i glaset och Charlie Charlie som ritualer, som redskap för att kommunicera, jämföra och undersöka dels alternativa existentiella dimensioner, dels känslor i det levda livet. Fokus har legat på ritualerna så som de utförts av ungdomar under det sena 1900-talet och tidiga 2000-talet i Sverige. Till skillnad från tidigare forskning har vi lagt större tyngd på sammanhangen som praktikerna utförs i, något vi ser som en förutsättning för att förstå deras attraktionskraft. Kort sagt har vi inte bara undersökt ritualerna i sig utan även berättelserna som omger dem, till exempel deltagarnas förklaringar, ifrågasättanden och tolkningar. Vid sidan av frågelistsvar har här sociala medier, särskilt YouTube, varit en viktig källa. Med artikeln hoppas vi därmed indirekt ha visat hur uppladdade videos, likes och kommentarer idag utgör viktiga delar av ungas kommunikation om det övernaturliga (jfr Tucker 2008b:57; jfr Sullivan III 2007).

Tre perspektiv har diskuterats: ritualerna

som kommunikation *med* andar, *om* andar och *med hjälp av* andar. Perspektiven ska inte uppfattas som separerade från varandra, tvärtom utgör alla tre viktiga delar av ritualen; var tyngdpunkten ligger skiftar dock från gång till gång, och från deltagare till deltagare. Vilket perspektiv som står i centrum beror till stor del också på var och med vem ritualen utförs och diskuteras. I vårt material framträder här en väsentlig skillnad mellan diskussionerna online och offline, mellan YouTube-kommentarerna och frågelistsvaren. På YouTube handlar det huvudsakligen om kommunikation *om* andar medan frågelistsvaren lika ofta beskriver kommunikation *med hjälp av* andar. Skillnaden återspeglar deltagarnas relationer till varandra; online förs diskussionen till stor del med främlingar, offline förs den vänner emellan.

De i artikeln diskuterade ritualerna kan förstås som redskap för att ”på riktigt” försöka kommunicera med andar. Utövändet återspeglar ett utbrett intresse för det ockulta, där ritualerna är ett utmärkt exempel på växelverkan mellan populärkultur och vardagsmagiska praktiker och i många fall utgör skräckfiktion en viktig inspirationskälla inför de egna försöken. När det gäller Anden i glaset och Charlie Charlie är dock mellanmänsklig kommunikation minst lika viktig. Ritualerna utgör arenor för deltagarna att kollektivt undersöka och inte minst diskutera huruvida det överhuvudtaget finns andar och om det i så fall är möjligt att kommunicera med dem. Som andra vardagsmagiska praktiker skapar ritualerna dessutom möjligheter att uttrycka egna farhågor och förhoppningar; både frågorna som ställs till ”andarna” och diskussionerna om vem eller vad som rörde pennan eller glaset kan fungera som redskap för att formulera, kommunicera och inte minst inom gruppen jämföra känslor, farhågor och förhoppningar inför framtiden. I många fall är tvivlet avgörande för att ritualen ska fungera som redskap för att ta upp och kommunicera mellanmänskliga relationer. I flertalet fråge-

listsvar beskrivs också ritualerna som roliga och skrämmande, hur de som unga inte visste vad eller vem de egentligen kommunicerade med; talande är svaret (ULMA 38048:18) från en kvinna född 1921: ”Tro, vetenskap eller bluff? Vet ej.”

Josefin Pettersson, fil. kand.

Institutet för språk och folkminnen, Göteborg

Fredrik Skott, docent

Institutet för språk och folkminnen, Göteborg

Nyckelord: ritualer, ritualiserad kommunikation, vardagsmagi, Anden i glaset, Charlie Charlie

Noter

- 1 Frågelistan bestod av följande frågor: ”Har du hört talas om Anden i glaset, Charlie Charlie eller liknande aktiviteter? Var och när kom du i kontakt med det första gången? Har du själv deltagit? När, var och i vilket sammanhang? Hur gick det till? Material? Regler? Typ av frågor? Fanns det frågor man inte fick ställa och i så fall varför? Vem/vad försökte man få kontakt med? Har du hört berättelser om något särskilt som hänt under Anden i glaset eller Charlie Charlie? Har du själv varit med om något speciellt? Hur ser/såg du på aktiviteterna? Som ’lekar’ eller metoder för att ’på riktigt’ komma i kontakt med andar? Om du någon gång själv har deltagit – upplevde eller upplever du att svaren på frågorna stämde? Berätta!” (www.sprakochfolkminnen.se). Alla svar återfinns i samlingarna vid Dialekt-, namn- och folkminnesarkivet i Göteborg (DAGF 1936). I artikeln är citaten från frågelistsvar och YouTube-diskussioner i vissa fall språkligt redigerade. Stavfel har korrigerats men meningsbyggnaden har inte ändrats.
- 2 Ibland görs en åtskillnad mellan begreppen spiritism och spiritualism där det sistnämnda begreppet i regel refererar till grupper och rörelser med rötter i 1800-talets andra hälft (Moberg 2015:8). I den föreliggande studien nyttjar vi dock konsekvent begreppet spiritism.
- 3 <http://www.tns-sifo.se/media/356351/1524152.pdf>
- 4 Om spöken och gästar i äldre tid, se Almquist 1984; Hagberg 1937; af Klintberg 1973.

- 5 Ritualen finns beskriven i flera svar på frågelistan "Övertro i dag", utsänd på 1970-talet från Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala. En man född 1905 i Västerbotten berättar: "Jag tror att vi var sex stycken som samlades kring ett litet bord med tre fötter, ett sådant där litet bord som brukar stå vid ett fönster. De andra närvarande fick lämna rummet och vi blev uppmanade att vara tysta, sitta runt bordet med handflatorna på bordskivan och bara titta på bordet. När vi suttit en stund och 'värmt upp bordet' som ledaren sade, började han fråga. Kan bordet säga oss var det har sin Ja-fot? Utan att någon märkte något hade bordet kommit en aning på lut och på hans fråga föll bordet åter ned med en knyck. En ny fråga ställdes: Kan bordet säga oss var det har sin Nej-fot? Återigen rätade bordet upp sig med en knyck sedan det omärkligt kommit på lut. Nästa fråga blev var bordet hade sin Räkne-fot, när även detta blev besvarat var det dags att komma med andra frågor" (ULMA 33357).
- 6 En variant på Anden i glaset finns beskriven i en amerikansk spiritistisk tidskrift år 1911, men sannolikt förekom metoden redan tidigare (<http://www.museumoftalkingboards.com/glass.html>).
- 7 Se t.ex. <http://www.museumoftalkingboards.com/webouija.html>.
- 8 Kopplingen mellan underhållning och andekommunikation är långt ifrån ny. Redan under 1800-talet kunde seansbesök ofta vara roliga, shower med komiska inslag förekom, inte minst på grund av de skämt som medierna förmedlade från andevärlden (Moberg kommande). I artikeln Medium on the stage skriver Simone Natale (2011:240): "séances were not only meant as moments of religious and scientific inquiry, but also as a brilliant amusement where theatrical effects embellished an exciting shared experience" (jfr Kalvig 2016:74). <https://www.youtube.com/watch?v=ZaRRR7b6XOM>.
- 9 I ett videoklipp på IJustWantToBeCool, en av de största svenskspråkiga YouTube-kanalerna behandlas Anden i glaset. Videon har drygt 850 000 visningar, se <https://www.youtube.com/watch?v=YaPsIbICQgI>.

Referenser

Arkiv

- Institutet för språk och folkminnen: Dialekt-, namn- och folkminnesarkivet i Göteborg. Traditionsuppteckningar: DAGF.
- Institutet för språk och folkminnen: Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala. Traditionsuppteckningar: ULMA.

Internet (hämtat 2016-08-11)

- Institutet för språk och folkminnen (sprakochfolkminnen.se/vardagsmagi)
- Museum of Talking Boards (museumoftalkingboards.com/glass.html)
- Ouijaboardmovies (ouijaboardmovies.com)
- THS Sifo (tns-sifo.se/media/356351/1524152.pdf)
- Twitter (twitter.com, hashtaggen #charliecharliechallenge)
- YouTube (youtube.com, sökning: Charlie Charlie Challenge)

Tryckta källor och litteratur

- Ahlbäck, Tore 1998: Spiritism, ockultism, teosofi och antroposofi – några historiska riktlinjer. *Att se det dolda: Om New Age och ockultism inför millennieskiftet*. Owe Wikström (red.). Stockholm: Natur och Kultur.
- Almqvist, Solveig 1984: *Gengångarföreställningar i svensk folktro ur genreanalytisk synpunkt*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Amundsen, Arne Bugge 2006: Kulturhistoriske ritualstudier. *Ritualer. Kulturhistoriske studier*. Arne Bugge Amundsen, Bjarne Hodne & Ane Ohrvik (red.). Oslo: Universitetsforlaget.
- Andersson, Lena 2009: Vänskap: En uppsats om ungdomars vänskapsrelationer. (Otryckt examensarbete i utbildningsvetenskap vid Växjö universitet.)
- Backman, Tove & Källbäck-Winter, William 2016: "I really hope you guys are enjoying this. Thank you so much for watching!" En kvalitativ och kvantitativ studier av interaktionen mellan YouTube och deras publik. (Otryckt examensarbete i Medie- och kommunikationsvetenskap med inriktning mot strategisk kommunikation.)
- Bell, Catherine 1992: *Ritual theory, Ritual practice*. New York: Oxford University Press.
- Bronner, Simon J. 2012: *Campus Traditions: Folklore From the Old-time College to the Mo-*

- derm Mega-University. Mississippi: University of Mississippi.
- Dégh, Linda 2001: *Legend and Belief: Dialectics of a Folklore Genre*. Bloomington: Indiana University Press.
- Dundes, Alan 1998: Bloody Mary in the Mirror: A Ritual Reflection of Pre-Pubescent Anxiety. *Western Folklore*.
- Duppils, Sara 2013: Andevärlden och den andra världen: Ungdomars och unga vuxnas samtida föreställningar om alternativa existentiella dimensioner. *Aura: Tidskrift för akademiska studier av nyreligiositet* 5.
- Ellis, Bill 1984: Speak to the devil: Ouija board rituals among American adolescents. *Contemporary Legend* 4.
- Ellis, Bill 2000: *Raising the Devil: Satanism, New Religions, and the Media*. Lexington: University Press of Kentucky.
- Ellis, Bill 2004: *Lucifer Ascending: The Occult in Folklore and Popular Culture*. Lexington: University Press of Kentucky.
- Finegan, Samuel 2015: Closing the Circle: Presenting Gothic Space Through Performance. *Aeternum: The Journal of Contemporary Gothic Studies* 2.
- Foster, Michael Dylan & Tolbert, Jeffrey A. (eds.) 2016: *The Folkloresque: Reframing Folklore in a Popular Culture World*. Logan: Utah State University Press.
- Freed, Shaari 1994: Spooky Activities and Group Loyalty. *Children's Folklore Review* 17.
- Fuchs, Christian 2014: *Social media: A Critical Introduction*. London: SAGE Publications.
- Goldstein, Diane E., Grider, Sylvia Ann & Thomas, Jeannie B. 2007: *Haunting Experiences: Ghosts in Contemporary Folklore*. Logan: Utah State University Press.
- Goodwin, John 1972: *Occult America*. New York: Doubleday.
- Granberg, Gunnar 1978: Kyrkan och folktron. *Folkdikt och folktro*. Anna Birgitta Rooth (red.). Lund: Liberläromedel.
- Gustafsson, Lotten 1995: Bocken brinner! En dialog på offentlig plats och i Gävles lokalpress. *Gatan är vår! Ritualer på offentliga platser*. Barbro Klein (red.). Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Gustafsson, Lotten 2002: *Den förtrollade zonen: Lekar med tid, rum och identitet under medeltidsveckan på Gotland*. Nora: Nya Doxa.
- Hagberg, Louise 1937: *När döden gästar: Svenska folkseder och svensk folktro i samband med död och begravning*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Henricks, Thomas 2008: The Nature of Play. An Overview. *American Journal of Play*, vol. 1, nr 2.
- Hirdman, Anja 2012: Inledning. *Döden i medierna: Våld, tröst och, fascination*. Anja Hirdman (red.). Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Hornborg, Anne-Christine 2005: *Ritualer. Teorier och tillämpning*. Lund: Studentlitteratur.
- Jeggle, Utz & Bendix, Regina 2003: A Lost Track. On the Unconscious in Folklore. *Journal of Folklore Research* 40.
- Jenkins, Henry 2012: *Konvergenskulturen: Där gamla och nya medier kolliderar*. Göteborg: Daidalos.
- Kalvig, Anne 2016: *Spiritisme: Samtaler mellom levende og døde*. Oslo: Pax.
- Klein, Barbro 1995: Inledning. *Gatan är vår! Ritualer på offentliga platser*. Barbro Klein (red.). Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- af Klintberg, Bengt 1973. *Gasten i svensk folktradition*. Stockholm: Institutet för folklivsforskning.
- af Klintberg, Bengt 1986: *Råttan i pizzen. Folksägner i vår tid*. Stockholm: Norstedts.
- af Klintberg, Bengt 1989: ”Svarta Madame, kom fram!” Om skolbarn och andar. *Tradisjon*.
- Kingsepp, Eva 2012: Medier i medier: Det okända och döden som ett annat sätt att vara. *Döden i medierna: Våld, tröst och, fascination*. Anja Hirdman (red.). Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Kinsella, Michael 2011: *Legend-Tripping Online: Supernatural Folklore and the Search for Ong's Hat*. Mississippi: University of Mississippi.
- Klemettinen, Pasi 2002: Poltergeists: Supernatural Tradition and Horror Movies. *Popular Imagination: Essays on Fantasy and Cultural Practice*. Sven-Erik Klinkmann (ed.). Turku: Nordic Network of Folklore (NNF Publications 12).
- Leffler, Yvonne 2001: *Skräck som fiktion och underhållning*. Lund: Studentlitteratur.
- Lindahl, Carl 2005: Ostensive Healing: Pilgrimage to the San Antonio Ghost Tracks. *Journal of American Folklore* 118.
- Lundberg, Christian & Gunn, Loshua 2005: ”Ouija Board, Are There Any Communications?": Agency, Ontotheology, and the Death of the Hu-

- manist Subject, or, Continuing the ARS Conversation. *Rhetoric Society Quarterly* 35.
- Malinowski, Bronislaw 1948: *Magic, Science and Religion. And other essays*. New York: Doubleday.
- Moberg, Jessica 2015: Hemsökta hus och medielogikens spöken: Spiritualistiska mediers inträde i svensk television under 2000-talet. *Aura: Tidskrift för akademiska studier av nyreligiositet* 7.
- Moberg, Jessica, kommande: Spiritualistisk bevisföring i ny tappning: Omvändelseberättelser och redigerings tekniker i Det okända.
- Moreman, Christopher M. (ed.) 2013: *The Spiritualist Movement: Speaking with the Dead in America and around the World*. Santa Barbara, Denver & Oxford: Praeger.
- Morhed, Sven-Eric 2000: *Att förklara det oförklarliga: En livsåskådningsstudie om människors tolkningar av paranormala fenomen i en vetenskaplig tidsålder*. Uppsala: Uppsala universitet (Acta Universitatis Upsaliensis: Uppsala Studies in Faiths and Ideologies 9).
- Natale, Simone 2011: The medium on the stage: Trance and performance in nineteenth-century spiritualism. *Early Popular Visual Culture* 9:3.
- Nazarova, Irina 2012: Why Do(n't) We Believe in Omens? *Antropologiskii Forum* 7.
- Nilsson, Malin 2010: Andar, finns dom? Representationen av övernaturliga fenomen i tv-programmen Det okända och Hemsökta hus. (Otryckt kandidatuppsats vid Institutionen för mediastudier, Stockholms universitet.)
- Nordisk familjebok. Konversationslexikon och realencyklopedi*. 1876–1899. Stockholm: Nordisk familjeboks förlag.
- Palmenfelt, Ulf 1998: Från Martebo till Mars: Om ungdomars alternativa vetenskapssyn. *Tradisjon* 2/1998.
- Palmenfelt, Ulf 2007: Inledning. *Vår tids folkkultur*. Bengt af Klintberg & Ulf Palmfelt (red.). Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Palmenfelt, Ulf 2014: Eternal Myths in Digital Shape: Computer Games as Ritual Arenas. *Nordic Mythologies: Interpretations, Intersections and Institutions*. Timothy R. Tangherlini (ed.). Berkeley: North Pinehurst Press.
- Partridge, Christopher H. 2004: *The Re-enchantment of the West: Alternative Spiritualities, Sacralization, Popular Culture and Occulture*. 1. London: T & T Clark International.
- Ramstedt, Tommy 2010: Anden i glaset: En jämförande tematisk analys av andekontakt i nutida berättelser och i dagstidningar från 1800-talets slut. (Otryckt prograduavhandling i religionsvetenskap, Åbo akademi.)
- Rogan, Bjarne 2006: Traveller chic: Et kulturhistorisk blick på reiser og turisme, ritual og expressivitet. *Ritualer. Kulturhistoriske studier*. Arne Bugge Amundsen, Bjarne Hodne & Ane Ohrvik (red.). Oslo: Universitetsforlaget.
- Sanner, Inga 1998: Från medier till sexgudinnor – en historia om spiritism. *Att se det dolda: Om New Age och ockultism inför millennieskiftet*. Owe Wikström (red.). Stockholm: Natur och Kultur.
- Schön, Ebbe 1996: *Älskogens magi: Folketro om kärlek och lusta*. Stockholm: Rabén Prisma.
- Sjödin, Ulf 1995: *En skola – flera världar: Värderingar hos elever och lärare i religionskunskap i gymnasieskolan*. Lund: Plus ultra.
- Sjödin, Ulf 1998: Tror vi på det dolda? Svenskens syn på det paranormala. *Att se det dolda: Om New Age och ockultism inför millennieskiftet*. Owe Wikström (red.). Stockholm: Natur och Kultur.
- Skott, Fredrik 2015: A-brunnar och K-brunnar: Om vardagsmagi, farhågor och förhoppningar. *RIG: Kulturhistorisk tidskrift* 2–3/2015.
- Skott, Fredrik 2016a: Folklore of Manhole Covers: Fears, Hopes and Everyday Magic in Contemporary Sweden. *Folk Belief and Traditions of the Supernatural*. Tommy Kuusela & Guiseppe Maiello (eds.). København: Beewolf Press.
- Skott, Fredrik 2016b: ”Smurf, Smurf, Gammel-smurf – du är skyldig mig en läsk”: Om vardagsmagi, kollektiva förhoppningar och individuella önskemål. *Tidskrift för Kulturforskning* 1/2016.
- Stolow, Jeremy 2008: Salvation by Electricity. *Religion: Beyond a Concept*. Hent De Vries (ed.). New York: Fordham University Press.
- Sugarman, Sally 2005: Playing the Game: Rituals in Children's Games. *Rituals and Patterns in Children's Lives*. Kathy Merlock Jackson (ed.). Madison: University of Wisconsin Press/Popular Press.
- Sullivan III, C. W. 2007: Seuss on the Loose: Children's Folklore on the Internet. *Children's Folklore Review* 29.
- Sutton-Smith, Brian 1997: *The Ambiguity of Play*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.

- Tucker, Elisabeth 1984: Levitation and Trance Sessions at Preadolescent Girls’ Slumber Parties. *The Masks of Play*. Brian Sutton-Smith & Diana Kelly-Byrne (eds.). New York: Leisure Press.
- Tucker, Elisabeth 2005: Ghosts in Mirrors: Reflections of the Self. *The Journal of American folklore* 118.
- Tucker, Elisabeth 2008a: *Children’s Folklore: A Handbook*. Westport, Conn.: Greenwood Press.
- Tucker, Elisabeth 2008b: Levitation Revisited. *Children’s Folklore Review* 30.
- Östling, Per-Anders 2012: *Spöken, medier och astrala resor: Övernaturliga upplevelser, folk-tro och alternativa världsåskådningar i våra dagars Sverige*. Uppsala: Institutet för språk och folkminnen.

SUMMARY

”Belief, science or fraud? Don’t know”

Spirit in the glass and Charlie Charlie as ritualized communication

Many children and adolescents take, playfully and/or seriously, part in rituals with the purpose to communicate with spirits. During the summer of 2015 the hashtag #charliecharliechallenge was spread in social media. Hundreds of thousands of young people discussed whether it was possible to communicate with a demon called Charlie, and many uploaded videos with their own attempts. Spirit in the glass (a homemade version of the ouija board) is another popular ritual with the purpose to communicate with spirits.

In this article, we discuss the rituals as methods of communicating *with, about* and *with the help of* spirits. We analyze the rituals as communicative tools; how they can be understood both as methods to collectively examine alternative existential dimensions and, as other forms of folklore,

as cultural tools to communicate feelings and values in the lived life. The rituals create opportunities to express one’s own hopes and fears and to discuss others; in many cases, the feeling of doubt is crucial for the rituals to work as tools to address and communicate interpersonal relationships. The rituals also reflect a widespread interest in the occult and can be seen as examples of the continuous interaction between popular culture and folklore. In the article, we also discuss similarities and differences of online and offline discussions between the rituals.

Keywords: rituals, ritualized communication, everyday magic, ouija boards, spirit in the glass, Charlie Charlie challenge